

L. III. 3881

C. Giurescu

Interpolările și data scrierii
De neamul Moldovenilor
de Miron Costin

Răspuns criticei d-lui N. Iorga

Extras din Buletinul Comisiunii Istorice a României, 2

București
Atelierele grafice Socec & Co., Societate anonimă
1915

12969

8765

Na se impru-
mătă acasă.

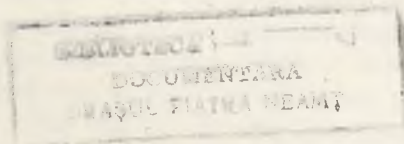
*Drumului Kirileanu
in sens de pietenie
29 noi 915
C. Giurescu*

C. Giurescu

Interpolările și data scrierii De neamul Moldovenilor de Miron Costin

Răspuns criticei d-lui N. Iorga

Extras din Buletinul Comisiunii Istorice a României, 2

12969

București

Atelierele grafice Socec & Co., Societate anonimă

1915

k. III. 3881

Interpolările și data scrierii De neamul Moldovenilor de Miron Costin.

— Răspuns criticei d-lui N. Iorga —

În edițiunea scrierii lui Miron Costin «De neamul Moldovenilor», apărută în 1914 între publicațiunile Comisiunii istorice a României, am stabilit că această scriere nu eră o lucrare definitivă, făcută, cum se credeă mai înainte, după reîntoarcerea cronicarului din Polonia (1686), ci o simplă schiță, scrisă la începutul activității sale istorice. Ea eră destinată să formeze «cartea dintâi» sau «începătura» unui letopiseț general, care aveă să îmbrățișeze toată istoria Moldovei dela Romani până în zilele autorului. Acest letopiseț, cronicarul n'a apucat să-l scrie; «începătura», rămasă neisprăvită, n'a mai fost revizuită și, cât a trăit autorul, nu a fost dată la lumină. Aflând-o printre hârtiile tatălui său, unul din fii cronicarului, probabil Nicolae, a copiat-o, modificând unele pasaje, și a completat-o cu informații proprii și cu știri scoase din alte scrieri ale tatălui său. Când în 1712, după moartea lui Nicolae Costin, manuscriptele lui au fost cercetate și copiate din ordinul lui Nicolae Mavrocordat, printre ele s'au găsit și cele două redacțiuni ale aceștii scrieri: cea originală a lui Miron Costin în cinci capitole și cea interpolată de fiul său în șapte capitole. Din cōpiile făcute cu această ocaziune derivă toate cōpiile din manuscriptele cunoscute până acum. Ele sunt în număr de 18, dintre cari patru cuprind redacțiunea originală, iar celelalte patru sprezece pe cea interpolată.

Editorii de mai înainte ai aceştii scrieri, M. Kogălniceanu (1852) și V. A. Urechia (1886), deși cunoscuseră amândouă redacțiunile, au publicat totuș pe cea interpolată. Dar greșala cea mai mare pe care au săvârșit-o a fost că redacțiunea aceasta n'au publicat-o așa cum se află în manuscrise, ceea ce ar fi permis oricui să-i stabilească proveniența, ci au modificat-o, înlocuind părțile unde interpolările erau evidente cu cele corespunzătoare din redacțiunea originală, fără să amintească măcar despre deosebirile dintre ele ori despre înlocuirile făcute.

2
 Edițiunea mea stabilea pentru întâia dată existența celor două redacțiuni, precum și originea interpolărilor. Pe baza textului original am arătat apoi că această scriere nu este o operă de maturitate, ci chiar «începătura» letopisețului dela Romani, despre care cronicarul spune în 1675 în predoslovia letopisețului dela Aron vodă că o «urzise» mai înainte.

Rezultatele acestea, pe cari le credeam definitive, au fost însă combătute de d-l N. Iorga într'o recenzie pe care o face ediției mele în numărul dintâi al Revistei istorice (Ianuarie 1915). D-sa susține că părțile arătate de mine ca interpolate aparțin tot lui Miron Costin, iar în privința datei când a fost scrisă își menține părerea de mai înainte, că adică este o lucrare redactată definitiv către sfârșitul vieții cronicarului. Critica d-lui Iorga atinge însăși bazele ediției mele; plină de cruțare în formă, ea este în fond nimicitoare. Sunt cel dintâi să recunosc că, dacă ar fi întemeiată, ediția mea ar trebui privită nu numai ca o lucrare neizbutită, dar ca o lucrare rea, care ar ciunti în mod arbitrar opera lui Miron Costin, eliminând ca interpolate părți cari îi aparțin în mod necontestat, și ar provoca controverse neîndreptățite asupra unor chestiuni clare. Critica aceasta are însă și o altă însemnătate. Ediția mea nu este o lucrare izolată; ea face parte dintr'o serie întregă de cercetări asupra cronicelor, făcute după aceeaș metodă și în acelaș spirit. Rezultatele dobândite în ea se întemeiază, în parte, pe cele stabilite în studiile anterioare, și vor servi la rândul lor ca punct de plecare pentru altele viitoare, cari au și fost semnalate. Ea constituie deci o parte numai dintr'o lucrare mai

întinsă, ale cărei elemente alcătuitoare se susțin reciproc, fiind în strânsă legătură unele cu altele. Dacă ediția aceasta este șubredă, se sgudue încrederea în întreaga operă. A lăsa, în asemenea condițiuni, obiecțiunile formulate de d-l N. Iorga fără răspuns, ar însemna nu numai să aprob prin tăcerea mea condamnarea lucrării criticate, dar să las să planeze asupra tuturor celorlalte studii ale mele despre cronice o legitimă neîncredere. Și aceasta nu se poate.

În critica sa d-l Iorga s'a ocupat întâi de data scrierii și apoi de interpolări. Se înțelege însă că toată discuția depinde de textul pe care ea se întemeiază. Numai un text autentic îi poate da o bază sigură. Deaceea eu voiu începe cu interpolările.

I.

În forma publicată de M. Kogălniceanu și V. A. Urechia, cartea De neamul Moldovenilor cuprindeă interpolări însemnate. Două capitole întregi din edițiile lor, al V-lea și al VII-lea, o parte din al IV-lea și jumătatea din urmă a celui de al VI-lea, pe lângă alte câteva pasaje mai mici, au fost eliminate din ediția mea ca fiind adăogate după moartea lui Miron Costin de către unul din fi săi. Cu excepția fragmentului din capitolul al IV-lea-despre originea Litvanilor, în care și d-l Iorga pare să vadă o interpolare ¹, pe toate celelalte d-sa le consideră autentice, atribuindu-le lui Miron Costin: capitolul al V-lea pe motiv că e scris după acelaș plan și cu aceleași idei ca și Scrisoarea polonă și mai ales Poema polonă; sfârșitul capitolului al VI-lea pentru că are «exact acelaș stil» ca și partea primă a lui care aparține lui Miron Costin, «iar cuprinsul e ca în cântul al doilea din

¹ Vorbind despre adaosele pe cari Miron Costin le face în cartea De neamul Moldovenilor față de Poema polonă, d-l Iorga spune: «Dar aici, în opera «moldovenească», se a d a o g e la descendenții Romanilor rămășița aromânească: «și la Rumele, în țările grecești, un neam ce le zicem Coțovlah, colonia Rămului este» (p. 34). Originea romană a Litvanilor, dacă nu e un adaos fericit, e totuș unul (p. 34-5). Venim la interpolații. S'ar părea că pasajul despre originea Litvanilor trebuie privit ca un adaos făcut de Miron față de Poema polonă; cred însă că d-l Iorga îl consideră, cum și e în realitate, ca o interpolare.

Poema polonă», cu «aceeaş copiere a lui Toppeltin, aceeaş luptă cu basnele predecesorilor». În ceea ce priveşte capitolul al VII-lea, deşi d-l Iorga are unele îndoieli, se pronunţă tot pentru autenticitate: «Aş sta la gânduri şi dacă se poate suprima ca interpolat capitolul numerotat obişnuit VII. Neputririile cronologice privitoare la Traian s'ar explica prin alt izvor şi lipsa unei revisuiri... Socotelile de cronologie sunt însă nouă. Ultimele rânduri să fie un adaos datorit acelu ce a presintat cartea, care ar fi neisprăvită? Mă îndoiesc iarăş».

Dintre părţile arătate de mine ca interpolate, se consideră aşadar ca fiind în adevăr străine lui Miron Costin numai socotelile de cronologie din capitolul al VII-lea, excepându-se cele privitoare la Traian, cari, deşi în contrazicere cu altele anterioare, ar fi totuşi autentice. Deosebirea aceasta mi se pare neîntemeiată. Socotelile cronologice sunt într'o foarte strânsă legătură cu data expediţiei lui Traian, dela care ele pornesc. Dacă nu se pot deosebi unele de altele, cu atât mai greu este să le despărţim pe toate de restul povestirei. Ele constitue fondul însuş al capitolului al VII-lea, în care autorul îşi propune să arate «cât au trăit aceste locuri cu oameni după descălecarea lui Traian cu Romani dela Italia» (p. 53). Toată povestirea se învârteşte împrejurul câtorva date: Coloniştii romani aduşi de Traian la anul 103 au rămas în Moldova 298 de ani; în faţa năvălirii lui Atila cu Tătarii la anul 401, unii au trecut în Dobrogea, cei din Ţara Românească s'au retras peste munţi în Ardeal, iar cei din Moldova în Maramureş; Moldova a rămas pustie timp de 600 de ani, până pe vremea craiului Laslău la anul 1080, când Dragoş vodă a descălecat-o al doilea rând, iar Radu Negru s'a scoborit în Ţara Românească. Din acest scurt rezumat se poate vedea că pe cele trei date — a primei descălecări de către Traian, a retragerii în Ardeal şi Maramureş în faţa năvălirii lui Atila cu Tătarii, şi a reintoarcerii sub Dragoş şi Radu Negru pe timpul craiului Laslău — se reazemă toată povestirea. A le elimina, ceea ce de altfel practic nu s'ar putea realiza prin nici un fel de interpretare, oricât de îndrăzneată, ar însemna să desfiinţăm cu totul acest capitol, din care n'ar mai rămâne aproape nimic. Povestirea şi socote-

lile cronologice au aceeaș origine: ori sunt toate autentice, ori și una și celelalte au fost interpolate. A privi numai socotelile ca interpolări, considerând povestirea autentică, este cu neputință.

Spre a susține autenticitatea părților arătate de mine ca interpolate, d-l Iorga aduce două argumente: asemănarea de fond a lor cu alte scrieri ale lui Miron Costin, și asemănarea de stil. Nici unul din ele nu este hotăritor.

Să admitem că asemănarea de stil ar fi reală. Dată fiind însă mica întindere a interpolărilor, cari oferă un câmp foarte restrâns de comparație, dat fiind caracterul de compilație și discuție în care spontaneitatea și originalitatea autorului nu se pot îndeajuns manifesta, precum și lipsa în genere la cronicarii noștri a unui stil personal bine caracterizat, — această asemănare, chiar dacă ar exista în adevăr, ceea ce s'a afirmat numai fără a se fi dovedit, n'ar putea constitui decât o simplă indicațiune cu privire la autorul interpolărilor.

Asemănarea de fond a fost relevată și de mine. În capitolul intitulat «Originalitatea interpolărilor» am arătat că «o bună parte din ideile cuprinse în aceste adaose sunt împrumutate tot din scrierile lui Miron Costin și anume din Cronică polonă și din Poemă polonă», precizând și de unde anume fuseseră luate (p. XXIV-XXV). Cum interpolatorul este chiar fiul cronicarului, iar adaosele le face, în parte, pe baza altor scrieri ale tatălui său, asemănarea ideilor nu poate rezolva controversa în privința paternității.

Pe când în favoarea autenticității nu s'au putut invoca decât aceste două argumente, cele aduse de mine sunt și mai numeroase și mai doveditoare. Dintre ele au fost însă combătute numai următoarele trei:

1. «D-l Giurescu suprimă cap. V invocând motivul că sunt unele repetiții; dar d-sa însuș recunoaște că avem a face cu un manuscript incomplet și nerevăzut».

Eu susțin în adevăr că scrierea lui Miron Costin este neîncheiată și nerevăzută, dar d-l Iorga nu împărtășește această părere. După d-sa, De neamul Moldovenilor, care fusese urzită înainte de 1675, a fost refăcută de cronicar după reîntoarcerea sa din Polonia, așa că nu se mai poate admite că

ar fi o lucrare necompletă și nerevăzută. Mă surprinde deci că spre a se înlătură argumentul cu repetițiile, se recurge la o părere care este totuș combătută. Mai este apoi un fapt care a fost trecut cu vederea. Eu accentuam că în repetirile acestea, cari nu se întâlnesc numai în capitolul al V-lea, ci în toată partea cea nouă din redacțiunea interpolată, sunt unele «deosebiri caracteristice», cari, fiind vorba de o scriere așa de puțin întinsă, dau și mai multă greutate argumentului pe care îl formulam astfel: «Repetarea aceluiaș fapt, cu alte nuanțe însă, într'o scriere de așa mică întindere, constituie încă o dovadă (eră cea din urmă într'o înșirare în ordinea însemnătății descrescânde) despre originea deosebită a capitolelor respective» (p. XXIV).

2. «S'ar părea însă că este încă un motiv pentru a înlătură acest capitol (al V-lea) din opera lui Miron Costin. Se spune că o piatră dela Galați a fost adusă în Iași «la domnia lui Constantin Ducăi-vodă», și cea dintâi domnie a lui Duculeț n'a început decât după moartea lui Cantemir, care, cum se știe, făcuse să fie omorît Miron. Dar ediția Kogălniceanu are (p. 24) «Ducăi-vodă», adecă a celui bătrân. Forma lui «Constantin Ducăi-vodă» e imposibilă; ar trebui: lui Constantin-vodă Duca» (ori se poate zice: «lui Neculai Mavrocordatului-vodă»?). Numai în acest timp, campaniile turcești contra Poloniei scormoniră și arheologic aceste locuri, prin interesul pe care-l purtă unor asemenea cercetări câte unul din însoșitorii greci sau apuseni ai ostașilor, cum se vede din convorbirea, pomenită, a lui Miron Costin cu terzimanul Panaiotachi».

D-l Iorga pune deci la îndoială autenticitatea pasajului în care se vorbește despre aducerea inscripției la Iași în domnia lui Constantin Duca. Motivele acestei suspiciuni ar fi următoarele trei:

a) Față de lectura dată de mine «la domnia lui Constantin Ducăi-vodă», ediția Kogălniceanu are «la domnia Ducăi-vodă», adecă a celui Bătrân (1665-1683);

b) Forma lui Constantin Ducăi-vodă ar fi imposibilă;

c) Piatra trebuie să se fi găsit în adevăr pe vremea lui Duca cel Bătrân, pentru că numai atunci s'au cercetat sub raportul arheologic ținuturile noastre prin campaniile turcești.

Să vedem ce valoare are fiecare din aceste motive.

Lectura «*la domnia Ducăi-vodă*» din ediția Kogălniceanu ar putea fi adusă în discuție numai când n'am cunoaște manuscriptele de cari el s'a servit, așa că ar există bănuiala că editorul a luat-o din vreun manuscript astăzi necunoscut. O asemenea bănuială nu-și are locul. Manuscriptele întrebuințate de Kogălniceanu, în număr de patru, se cunosc, fiind identificate de mine. În toate se află lectura: «*la domnia lui Constantin Duca-vodă*». Kogălniceanu, care știa că Miron Costin, omorât în 1691, nu putuse avea cunoștință de un fapt petrecut în domnia lui Constantin Duca, a suprimat cuvântul Constantin, rămânând a se înțelege că inscripția fusese adusă în una din cele trei domnii ale lui Gheorghe Duca, pe când cronicarul trăia. Dar lectura cea autentică este: «*la domnia lui Constantin Duca-vodă*». Ea se găsește nu numai în manuscriptele folosite de Kogălniceanu, ci în toate cele cunoscute până acum, cari sunt în număr de 13. De sigur că numai prin scăparea din vedere a locului din ediția mea unde am arătat modificarea pasajului de către Kogălniceanu (p. LII-LIII), d-l Iorga a putut să invoace forma falsificată din ediția lui, spre a o opune celei autentice.

Al doilea fapt care a făcut pe d-l Iorga să suspecteze acest pasaj a fost îndoita articulare a numelui domnului: «*lui Constantin Ducăi-vodă*», care ar fi imposibilă. Dintre cele 13 manuscripte în cari se găsește acest pasaj, 6 au forma «*lui Constantin Ducăi-vodă*», iar 7: «*lui Constantin Duca-vodă*». Se înțelege că ceea ce interesează discuțiunea noastră este numele domnului, în privința căruia nu există nici o îndoială; felul cum e scris, este o chestiune de formă care n'are nici o importanță. Observ totuș că forma «*la domnia lui Constantin Ducăi-vodă*» nu este câtuș de puțin imposibilă. Din momentul ce o întrebuințează Axintie uricarul — autorul manuscriptului dela Petersburg, pe care d-l Iorga îl atribue printr'o scăpare din vedere unuia din fii lui Miron Costin — precum și copiatorii celorlalte 5 manuscripte în cari ea se află, se vede că este o formă care circulă, mai puțin, poate, decât cealaltă, dar totuș o formă întrebuințată. Dacă avem însă în vedere nu numărul manuscriptelor, ci valoarea lor, lucrul se schimbă: forma contestată

se găsește în cel mai vechiu dintre manuscrise (din an. 1712), iar dintre celelalte tocmai în familia care ne-a păstrat redacțiunea cea mai bună (s). Să mai adăogăm acum și faptul că nu expresiunea arhaică derivă din cea modernă, ci invers, și vom ajunge la concluziunea că forma «la domnia lui Constantin Ducăi-vodă», considerată ca imposibilă, este tocmai forma cea originală.

D-l Iorga presupune că piatra trebuie să se fi descoperit nu sub Constantin Duca, ci cu ocazia campaniilor turcești din vremea tatălui său. În text nu se spune însă că inscripția fusese găsită în domnia lui Constantin Duca, ci numai că atunci fusese adusă la Iași. Ipoteza despre aflarea ei pe vremea lui Duca cel Bătrân, chiar dacă ar fi întemeiată, nu poate prin urmare s'guduî încrederea în exactitatea informațiunii despre aducerea ei la Iași în domnia lui Constantin Duca. Dar ipoteza aceasta este contrazisă de mărturia categorică a lui Dimitrie Cantemir, citată în ediția mea, care spune că piatra fusese aflată la Galați în anul 1703, când domniă în adevăr Constantin Duca.

Vedem deci că niciunul din faptele invocate spre a se contestă autenticitatea pasajului privitor la Constantin Duca nu este întemeiat. Pasajul este autentic, iar faptul relatat este exact. El dovedește în mod indiscutabil interpolarea.

3. Eu am arătat că între capitolele pe cari le cred interpolate și acelea cari în mod sigur aparțin lui Miron Costin există, în afară de repetiții, și unele contraziceri. Între ele este una privitoare la Turnul Severinului, despre care Miron Costin afirmă că s'a numit Turn dela turnurile de piatră ale podului făcut de Traian, neputându-și explica «cum acel turn și-au schimbat numele și n'au ținut numele ziditorului său». Autorul interpolărilor nu știe nimic despre turnuri, dar, spre deosebire de Miron, el cunoaște descrierea podului din Dion; mai afirmă apoi că acolo unde este podul se află o cetățuie năruită, Severinul, iar în preajmă este târgușorul Severinul, făcut de Sever împăratul (p. XXIII-XXIV). D-l Iorga crede că nu e contrazicere, fiindcă în partea din urmă s'ar spune că numai târgușorul Severinul e făcut de Sever, cutoatecă și d-sa recunoaște că nu înțelege în ce sens este întrebuițat acest cuvânt. Eu mențin și față de această

explicare punctul meu de vedere. Rămâne ca cititorii să verifice singuri faptul spre a se convinge dacă este contrazicere ori nu.

Dar contrazicerea aceasta nu este singură. Ea este chiar cea mai puțin evidentă, ceea ce mă și determinase ca în înșirarea lor să-i dau locul cel din urmă. Asupra altor două nu încap nicium fel de îndoială. În capitolul al IV-lea Miron Costin, întemeindu-se pe istoria grecească De patru monarhii, pune expediția lui Traian în contra Dacilor la anul 120 d. Chr.; în capitolul al VII-lea ea este însă arătată la anul 103. D-l Iorga crede că «nepotrivirile cronologice privitoare la Traian s'ar explica prin alt izvor și lipsa unei revizuirii». O asemenea explicație este greu de admis pentru o scriere de așa mică întindere. Ea micșorează, fără niciun motiv temeinic, personalitatea cronicarului, care, la interval de câteva pagini numai, ar reproduce în mod inconștient din izvoarele sale date contradictorii, cutoatecă ele privesc fondul însuș al chestiunii de care se ocupă. Și apoi, dacă e admisibil ca asemenea contraziceri să se strecoare într'o schiță neterminată, existența lor într'o lucrare refăcută și definitivă, cum apare De neamul Moldovenilor în teza d-lui Iorga, se mai poate oare justifica? O altă contrazicere semnalată de mine, d-l Iorga o trece sub tăcere. În capitolul al IV-lea, Miron afirmă că Traian a murit în Egipt, cum susține de altfel în toate scrierile sale, pe când în capitolul al VII-lea se arată că moare la Selinunt în Cilicia.

Din cele trei contraziceri, cari alcătuiau unul din argumentele aduse de mine spre a dovedi interpolările, d-l Iorga contestă pe cea mai puțin clară, dă uneia din celelalte două o explicație care nu se potrivește cu teza susținută de d-sa, și ignorează pe cea de a treia. Acum, fie că sunt trei, cum susțin eu, ori numai două, cert este că există contraziceri și că ele privesc puncte esențiale ale scrierii: data expediției lui Traian, locul morții lui și construcția podului de peste Dunăre. O explicație acceptabilă a lor nu s'a dat. Eu nu pot crede că provin dela Miron Costin, ci cred că sunt datorite interpolărilor.

Acestea sunt explicațiile date de d-l Iorga cu privire la unele dintre argumentele aduse de mine ca să dovedesc

interpolările. Cum vedem, ele nu înlătură aceste argumente și nici nu le micșorează valoarea. Rămâne astfel stabilit că în redacțiunea care cuprinde șapte capitole sunt repetiții și contraziceri, precum și o interpolare sigură în capitolul al V-lea.

Dar argumentele acestea nu erau singurele și nici măcar cele mai importante. Un altul, pe care d-l Iorga nu-l relevază, deși are o valoare deosebită, este următorul: Intre textul autentic al lui Miron Costin și partea interpolată există în ceea ce privește bogăția informațiunii și precizia citatelor o deosebire esențială. În afară de doi trei cronicari poloni și de manuale de istorie și geografie, nenumite și neidentificabile, Miron Costin n'a cunoscut și n'a întrebuințat pentru alcătuirea cărții *De neamul Moldovenilor* decât un singur izvor, pe Toppeltin. Toți ceilalți scriitori pe cari îi pomenește: Dion, Eutropiu, Bonfini, Enea Silvio, Zamoyski, Carion, Covacciocius și Quintus Curtius sunt citați după Toppeltin. Unii din aceștia însă, cum sunt Dion și Bonfini, sunt folosiți în interpolări într'un mod care nu lasă cea mai mică îndoială în privința întrebuințării lor directe. Autorul acestor interpolări dispune apoi de o literatură foarte bogată: el utilizează pe Cicero, Florus, Livius (?), Plinius, Baronius, Miechowski. Spre deosebire de Miron, care nu numai în scrierea de care ne ocupăm, dar în toate lucrările sale citează vag, de obicei numai autorul ori titlul cărții (s. ex. *Cronica leșască în Letopisetul dela Aron vodă*), interpolatorul arată precis pe autor, titlul operii, cartea sau capitolul și uneori chiar pagina. Asupra acestei deosebiri foarte importante, d-l Iorga nu se oprește, cu toate că ea constituie un puternic argument împotriva tezei pe care o apără d-sa.

Să admitem însă că toate aceste argumente, pe cari critica d-lui Iorga nu le-a putut înlătură, nu sunt hotăritoare. La urma urmei nici nu avem nevoie de aceste dovezi ca să ne convingem că există interpolări, deoarece interpolatorul se descopere singur în câteva locuri, cum sunt cele următoare:

«Mult au cercat răpousatul tată-mieu Miron... cum

spunea, pe vremea când au mers cu Dabijea-vodă cu oștile la Uivar să fie privit cu ochii săi» (p. 29³⁵⁻⁴⁰).

«Tot acesta șanț, carele îl vedem aicea la noi, răpousatul tată nostru Miron logofătul spunea să-l fie trecut aproape de Nipru (p. 41²⁶⁻²⁷)... pe unde l-au trecut tată nostru» (p. 41³⁶⁻⁷).

Intre cei ce susțineau că Troianul fusese construit pentru apărarea de Tătari, eră și Panaiotache tergimanul «cum arată răpousatul Miron logofăt întru izvoadele sale» (p. 41³⁰⁻³²).

«Cum și pre un ban de aramă galben iarăș la acea cetate năruită spunea tată nostru să se fie aflat cât un ort de mare» (p. 30³⁵⁻³⁶).

«Cum și Dragoș-vodă mare năpaste îi este pre mărturia Maramorășenilor să fie fost păstoriu, ce este fecior unui Bogdan-vodă, născut în Maramorăș, care spunea tată nostru să fie auzit cu urechile sale, trecând pre la Maramorăș în solie în sus la craiul leșesc la Sobieski» (p. 38²⁵⁻²⁹).

Pasajul privitor la originea Litvanilor este interpolat de acelaș fiu al cronicarului, care arată și motivele pentru ce l-a adăogat: «Iară aceasta am vrut să scriu mai pre larg, căce răpousatul tată-mieu Miron logofătul în izvoadele sale scrie cum acest Libo să fie venit în părțile Litvei pe vremea lui Nero cumplitului, împăratului Râmului, nesuferind tirăniile. Iară din ce historici ar fi scris aceasta, nu pomeneste» (p. 35¹⁶⁻²¹).

Este prin urmare pe deplin stabilit că redacțiunea în șapte capitole cuprinde interpolări: câteva dintre ele sunt lămurit arătate de chiar autorul lor, care este un fiu al cronicarului; una ne este revelată de numele lui Constantin Duca; repetițiile și contrazicerile ne indică prezența altora. Se înțelege că n'avem niciun motiv să credem că interpolările se mărginesc la pasajele în cari interpolatorul vorbește despre sine, ori la acelea în cari se constată anacronisme, repetiții și contraziceri.

Intrebarea este: dispunem noi în asemenea situații de mijloace sigure spre a deosebi toate interpolările? Da și nu. Când interpolările s'au produs chiar în originalul scrierii sau în prototipul manuscrisurilor cunoscute, așa că ele se găsesc în toate, deosebirea lor este foarte grea și de cele

mai multe ori nesigură. Așa se prezintă în literatura noastră interpolările lui Simion dascălul la Cronica lui Ureche. Editorul este redus în asemenea cazuri numai la criteriile pe cari i le oferă analiza internă. Când însă interpolările se găsesc numai în unele manuscrise, cum este cazul nostru, atunci există, pentru a le deosebi, un mijloc de o siguranță și precizie matematică. Acest mijloc este clasificarea manuscrisurilor și stabilirea filiației lor. Ca interpolatorul să vorbească despre el, ori ca în adaosele lui să se găsească indicațiuni sigure despre proveniența lor deosebită, nu se întâmplă totdeauna. Foarte adesea interpolarea nu se deosebește prin nimic de textul în care a fost introdusă. Clasificarea și filiația manuscrisurilor singure ne arată ce este autentic într'un text păstrat în mai multe copii, cari prezintă deosebiri, și ce a fost adăugat în urmă. Odată ele stabilite, deosebirea interpolărilor este una din operațiunile cele mai ușoare. În cazul nostru manuscrisele se împart în două grupe: 4 din ele (LGIB) cuprind redacțiunea în cinci capitole, în care textul ni se înfățișează în forma originală dată de autor; celelalte 14, împărțite în diferite familii (AsN6), au toate redacțiunea în șapte capitole, în care se găsesc repetițiile, contrazicerile și interpolările arătate mai sus. Filiația stabilită de mine dovedește în mod cert că cele 14 manuscrise din grupa a doua au un prototip comun, din care provin toate părțile cele noi din redacțiunea în șapte capitole. Ele au deci aceeași origine. De aci urmează că ori toate aceste părți noi sunt și ele ale lui Miron Costin, ori că niciuna nu-i aparține. A-i atribui unele și a elimina altele, cum face d-l Iorga, este cu totul exclus. La aceasta se opun în mod absolut rezultatele dobândite din clasificarea și filiația manuscrisurilor. A le nesocoti însemnează a nesocoti însăși baza științifică a metodei după care trebuiesc editate textele păstrate în mai multe manuscrise.

Incheind cele ce aveam de spus asupra observațiilor d-lui Iorga cu privire la interpolări, constat că ele nu sgu- due câtuș de puțin rezultatele mele. D-sa critică sau interpretează altfel câteva din argumentele mele cari dovedeau că există interpolări. Critica aceasta nu atacă însăși fondul problemei. Chiar dacă ea ar fi întemeiată, și am dovedit că

nu e, concluziile mele rămân în picioare. Argumentele criticate tindeau numai să stabilească că în redacțiunea cu șapte capitole există interpolări. Faptul acesta este sigur, chiar dacă argumentarea mea ar fi defectuoasă: interpolările există, sunt evidente, le recunoaște și d-l Iorga. În discuție nu este prin urmare: dacă sunt interpolări, ci numai câte interpolări sunt. La această întrebare nu se poate răspunde decât prin clasificarea și filiația manuscriptelor. Răspunsul pe care ele ni-l dau este fără replică posibilă; d-l Iorga îl ignorează, cu toate că tocmai pe el se bazează deosebirea interpolărilor.

II.

Trecem la data scrierii. Impotriva părerii curente că Miron Costin ar fi scris cartea *De neamul Moldovenilor* după reîntoarcerea sa din Polonia (1686), eu am susținut că aceasta este una din cele dintâi scrieri ale sale. Să recapituliez pentru claritatea discuțiunii argumentele pe cari îmi întemeiam această convingere:

1. În prefața *Letopisețului dela Aron vodă*, scrisă la 1675, Miron Costin spune că-și propusese întâi să facă *letopisețul Moldovei dela Traian* «și urzise și începătura *letopisețului*», dar că s'a oprit din cauza «cumplitelor vremi» amânând pentru mai târziu îndeplinirea acestui gând. De neamul Moldovenilor se înfățișează în adevăr ca un fragment dintr'o operă mai întinsă. Ea formează «cartea dintâi», adică tocmai «începătura» unui *letopiseț general dela Romani*. În această privință există o deplină concordanță între scrierea anunțată și cea păstrată.

2. Această «carte dintâi» nu se prezintă nici sub raportul fondului nici sub acela al formei ca o lucrare terminată și definitivă. Cronicarul nu cunoaște pe nici unul din scriitorii a căror mărturie o invoacă pentru documentarea afirmărilor sale; Dion, Eutropiu, Bonfini etc. sunt folosiți numai din citatele lui Toppeltin. Dacă facem abstracție de cunoștințele sale generale de istorie și geografie, Toppeltin este singurul izvor care i-a servit la alcătuirea acestei scrieri. Este o simplă schiță, pe care cronicarul nici n'a terminat-o. Capitolul «De graiul acestor țări», la care trimite într'un loc

(p. 15²⁰⁻²¹), ca și partea din capitolul ultim despre «legea creștinească» (p. 44), n'au fost scrise. Cu aceste caractere, scrierea De neamul Moldovenilor se înfățișează în adevăr ca o «urzeală». Ea corespunde sub toate raporturile scrierii anunțate de Miron Costin în 1675. A o privi ca o operă definitivă, pe care el o refăcuse către sfârșitul vieții sale, însemnează a micșora, fără nici un temei serios, personalitatea celui mai de seamă cronicar al nostru.

3. Ideile exprimate de Miron Costin în diferitele sale scrieri despre cronicarii anteriori se prezintă într'o înlanțuire firească numai dacă admitem că De neamul Moldovenilor face parte dintre primele lui lucrări. Dintre scrierile lui, dată sigură au numai Letopisețul, scris în 1675, și Poema polonă în 1684. Am arătat aiurea¹ că Cronica polonă datează nu din 1684, cum se credea, ci dela începutul activității cronicarului. Ea n'a putut fi scrisă în acelaș timp cu Poema polonă, deoarece opiniunea cronicarului despre Ureche este cu totul deosebită de cea exprimată acolo; a trebuit apoi să fie scrisă înainte de apariția Letopisețului (1675), pentrucă autorul spune că nu dăduse încă nimic la lumină din opera lui, și că se ocupase mult în timpul din urmă cu chestiunea originii Moldovenilor, ceea ce știm că și face în adevăr prin anii 1673—74. Reamintesc aceste argumente fiindcă d-l Iorga continuă a crede și acum, nu știu pentru care motiv, că a fost scrisă în 1684 și adresată lui Jabłonowski.

Aceasta fiind ordinea scrierilor lui Miron Costin, să vedem ce spune el în fiecare despre cronicarii anteriori. În Cronica polonă și în Letopiseț el credea că Ureche eră singurul cronicar moldovean. În Poema polonă cunoștințele lui apar schimbate. El afirmă aici că existau doi cronicari, Istratie logofătul, care eră cel mai bun, și Ureche vornicul, care scrisese în urma lui. În cartea De neamul Moldovenilor, Miron Costin are despre predecesorii săi aceleași idei ca în Cronica polonă și în Letopiseț: el consideră pe Ureche ca singurul cronicar moldovean. Dacă această scriere ar fi fost redactată după întoarcerea sa din Polonia, revenirea la ideile pe cari le avusese la începutul activității

¹ Noui contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene, 1908, p. 35-36.

sale, după ce în Poema polonă susținuse altele, ar fi inexplicabilă. Identificând-o însă cu «începătura» de care vorbește în predoslovია Letopisețului, părerile cronicarului ne apar logice și într'o dezvoltare naturală. Până pe la 1676 credea și el, ca mulți dintre contemporanii săi, că Ureche fusese singurul cronicar moldovean și că Istratie logofătul scornise, cum îi spusese Buhuș, basmul despre originea hoțască a Moldovenilor. Cunoștințele acestea erau toate greșite: Ureche nu fusese singurul care scrisese istoria Moldovei; cronica lui n'o cunoștea nimeni în forma ei originală; în sfârșit eră fals că Istratie ar fi scornit tradiția despre originea Moldovenilor: aceasta eră opera lui Simion dascălul. În anii următori se produce în ideile sale o schimbare: el accentuează însemnătatea analelor de prin mănăstiri și afirmă că sunt doi cronicari, Istratie logofătul, care nu mai eră scornitorul basmului, ci cel mai bun cronicar moldovean, și Ureche, care scrisese după el. În 1684, când scrie Poema polonă, cronicarul părăsise vechile greșeli. Noile sale păreri corespundeau adevărului. Singurul lucru discutabil în afirmările lui de atunci este: dacă Istratie logofătul eră ori nu cel mai însemnat cronicar moldovean. Că scrisese în adevăr un letopiseț este neîndoelnic: afirmarea lui Buhuș și a altor boieri, precum și a lui Miron Costin din Poema Polonă, dovedesc aceasta. Că apoi nu el eră scornitorul interpolărilor lui Simion dascălul, cum se credea la început, este iarăș sigur. Ar rămâne numai de stabilit valoarea lui în raport cu a lui Ureche. În această privință eu am arătat altă dată¹ că după toate probabilitățile părerea din urmă a cronicarului eră întemeiată.

4. În teza mea activitatea istorică a cronicarului se desfășoară în chip firesc. El este preocupat întâi de problema originii Moldovenilor, care deabia eră atinsă în cronica țării. Înainte de a continua această cronică dela anul 1595 încoace, el trebuiă să lămurească începuturile, asupra cărora se strecurase în ea o poveste înjositoare. Cine o scornise întâi? Care eră adevărul în privința originii Moldovenilor? Chestiunile acestea îl preocupau, probabil, încă de prin 1663—1664,

¹ Noui contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene 1908, p. 86-87.

când, trecând prin Țara-Românească, se interesă de podul lui Traian și de Severin; el le discută apoi cu Buhuș și alți boieri în anii următori. Îi lipseau însă mijloacele spre a da un răspuns satisfăcător. Apariția cărții lui Toppeltin în 1667, care-i va fi fost, poate, semnalată de stolnicul Constantin Cantacuzino când cu călătoria lui în Moldova la 1670, îi procură aceste mijloace. Prin 1672, vorbea cu Panaiotachi Nikusios despre valul lui Traian și Bonfini. În anul următor el alcătuește, probabil în legătură cu misiunile lui de atunci, Cronica polonă, iar în 1674 se hotărăște să înceapă letopișețul cel mare dela Romani. Miron invoacă pentru întreruperea lui «vrenile cumplite», cutoatecă ele nu-l împiedecă să continue cronica țării dela 1595 înainte. Aș crede mai degrabă că pricina opririi trebuie să fi fost lipsa izvoarelor. Scriitorii întrebuițați de Toppeltin el nu-i cunoșteă; când a fost apoi să scrie despre limbă, religie, ori despre soarta elementului roman din Dacia pe timpul năvălirilor, a văzut că scrierea lui Toppeltin nu-i mai eră de folos. În așteptarea unei mai bune pregătiri, el se hotărăște atunci să continue cronica țării, pe care o duce până la moartea lui Ștefăniță Lupu (1661). De aci înainte împrejurările nu i-au mai fost prielnice. În afară de poema ocazională din 1684, el n'a mai revăzut și continuat nici una din cele două lucrări istorice, rămase amândouă în stare fragmentară.

Vechea părere, că Miron Costin ar fi scris *De neamul Moldovenilor* către sfârșitul vieții sale, aveă în favoarea ei două argumente: în două manuscrise prefața poartă iscălitura cronicarului cu titlul de fost mare logofăt în Moldova, iar într'un pasaj tot din prefață el spune că a păstrat dragostea pentru istorie «iată și până la această vârstă», după care în unele manuscrise se mai adaogă: «acum și slăbită». Am arătat însă că aceste pasaje nu sunt autentice; ceea ce aparține în adevăr lui Miron Costin e numai mărturisirea că păstrase iubirea pentru istorie «și până la această vârstă», cuvinte cari trebuiesc raportate la etatea destul de înaintată — trecuse de 40 de ani — când începe să scrie.

D-l Iorga nu admite felul acesta de a înțelege activitatea istorică a lui Miron Costin. După d-sa cartea *De neamul Moldovenilor* este o lucrare alcătuită definitiv după întoar-

cerea cronicarului din Polonia, cu scopul de a da un început la cronică țării.

În ceea ce privește titlul de fost logofăt al cronicarului, d-sa spune următoarele: «Că numai două manuscrise muntene au însemnarea cum că autorul a fost mare logofăt («Moldova» era un adaos firesc în ceastălaltă țară), nu e o dovadă că e o interpolare. De unde erau să știe acei simpli copiști cariera lui Miron? Și să nu se uite că Radu Lupescu, care a scris pentru Nicolae-vodă Mavrocordat însuș, era un om exact; și manuscriptul, făcut puțin înainte, pentru Matei Crețulescu... nu era copiat în condiții rele (de altminteră cel dintâi nu derivă din al doilea)».

Observ mai întâi că dacă este exact că ms Lupescu nu derivă din ms Crețulescu, ele nu sunt totuș independente, deoarece derivă amândouă din acelaș prototip. Eu n'am susținut apoi că adaosul cu titlul cronicarului ar fi făcut de copiștii din Țara Românească, așa că nici n'am afirmat, nici n'am tăgăduit exactitatea lor, ori necunoștința în care se aflau despre cariera lui Miron. Eu am arătat dimpotrivă că adaosul a fost făcut în Moldova la 1713 de unul din copiștii lui Nicolae Mavrocordat, care, după toate probabilitățile, nu era moldovean, copist care mai face o interpolare în aceleași manuscripte, atribuind lui Miron Costin o scriere străină și dându-i acelaș titlu de «fost logofăt mare în Moldova» (p. XLII). D-l Iorga însuș recunoaște că cuvintele «în Moldova» nu provin dela autor, ci sunt un adaos muntean. Lăsând însă la o parte faptul că adaosul nu-i făcut în Țara Românească, ci, cum am arătat, în Moldova, dacă în pasajul «carele am fost logofăt mare în Moldova» cele două cuvinte din urmă nu-s autentice, și este evident că nu-s, ce garanție avem că celelalte aparțin în adevăr cronicarului? Accentuez din nou că ele se găsesc în aceleași manuscripte în cari titlul acesta se mai repetă odată într'un pasaj în privința căruia nu există nici cea mai mică îndoială că n'ar fi interpolat.

Asupra explicărilor mele privitoare la vârsta cronicarului, d-l Iorga obiectează iarăș: «Mi se pare imposibil a trece peste oboseala și vrîsta, slăbiciunea ce-și atribuie autorul. Că ar fi fost «slăvită» (nu slăbită) vrîsta, cum au unele din

cele nu mai puțin de patru manuscripte, nu e de admis: ce sens ar fi putut să aibă? Un copist n'a adăogit așa ceva: interpolările se fac pe baza unor procese psihologice cunoscute, în care însă nu intră această ipoteză. Că Miron nu putea fi slab, pentru că avea 59 de ani la moarte, pentru că eră staroste de Focșani și prindea hoți acolo, nu ni se pare concludent. «Și până la această vristă» nu poate iarăș să aibă înțelesul: vre-o 40 de ani. Pe atunci eră cineva tânăr și pentru studii!».

Eu n'am afirmat, cum pare să reiasă din cele de mai sus, că forma cea originală ar fi «acum și slăvită», pe care o respinge d-l Iorga. Prin faptul că am admis în text forma «acum și slăbită», am și arătat preferința mea pentru ea. Observația mea eră că aceste cuvinte se găsesc numai în grupa celor 4 manuscripte cari ne-au transmis prima redacțiune, pe când cele 14 manuscripte din grupa a doua nu le au, și că chiar în cele 4 ele nu sunt la fel, ci fiecare are câte o lectură deosebită: acum și slăbită (L), acum și slăvită (I), acum și slăvit (G), am și slăbit (B). Mai departe arătam că cele ce știm despre ultimii ani din viața cronicarului, care scrie poeme la 52 de ani și dezvoltă o neobișnuită energie, unită cu o mare asprime, în greaua slujbă a stărostei de Putna, sunt în contradicție cu o atare slăbiciune. D-l Iorga crede dimpotrivă. Pentru a împărtăși punctul d-sale de vedere, ar trebui însă explicat cum s'au produs cele 4 lecturi, dintre cari 3 cel puțin deosebite, în manuscriptele cari le-au păstrat, și care este cea originală, de ce au fost ele suprimate în prototipul celor 14 manuscripte din grupa a doua, și dacă mai există vreun indiciu, cât de vag, despre pretinsa slăbiciune a cronicarului către sfârșitul vieții sale.

În ceea ce privește argumentele aduse de mine pentru a susține identitatea cărții De neamul Moldovenilor cu «începătura» alcătuită înainte de 1675, d. Iorga este mai puțin precis. «Nu putem admite însă... că lucrarea e «începătura» despre care spuneă Miron Costin în Cronica lui că a «urzit-o» (nu *scris-o*) și pe care, dacă ar fi scris-o la 1675, avea tot timpul s'o revadă și s'o completeze ori s'o distrugă (și fiul său ar fi dat el oare în vileag o scriere înapoiată, care nu putea face cinste părintelui său?)».

Deosebirea pe care o face d-l Iorga între a urzi și a scrie nu se opune identificării celor două scrieri. De neamul Moldovenilor este în adevăr o urzeală; autorul a alcătuit-o pe baza unei singure cărți, fără cunoștința izvoarelor, și a întrerupt-o mai înainte chiar de a fi terminat un capitol început. Se mai obiectează că dacă lucrarea ar fi fost scrisă în 1675, cronicarul avea tot timpul s'o revadă și s'o completeze, ori s'o distrugă. Presupunerea din urmă trebuie înlăturată: Miron Costin n'avea de ce să-și nimicească o lucrare, pentru care pregătea materialul și aștepta răgazul trebuitor ca să o completeze și să o continue. Obiecția că ar fi avut destul timp pentru aceasta, ar putea avea valoare numai dacă s'ar dovedi că după 1675 cronicarul și-a continuat activitatea istorică. Or, dacă exceptăm Poema polonă, care a fost alcătuită întâmplător, în împrejurări excepționale, cronicarul n'a mai scris nimic după 1675. Dacă n'ar fi avut el răgaz să continue povestirea întâmplărilor contemporane, întreruptă la moartea lui Ștefăniță Lupu (1661), pentru care n'avea nevoie de cărți străine ori cercetări speciale, cu atât mai puțin trebuie să ne surprindă faptul că n'a refăcut și continuat «începătura» din 1674, pentru care îi trebuiau o sumă de cărți străine, pe cari numai cu greu și le putea procura. D-l Iorga se întreabă dacă fiul său ar fi dat el oare în vileag o scriere înapoiată, care nu putea face cinste părintelui său. Mai întâi el n'a dat-o la lumină. A fost aflată după moartea lui între hârtii și copiată din ordinul lui Nicolae Mavrocordat. Dar chiar dacă ar fi dat-o — și cel care o amplifică și-i relevă scăderile evident că n'ar fi avut asemenea scrupule — publicarea ei încă n'ar constitui o dovadă că este o scriere definitivă. De altfel și d-l Iorga recunoaște că nu este o lucrare terminată. Pentru a explica repețirile d-sa admite că «avem a face cu un manuscript incomplet și nerevăzut». Nepotrivirile cronologice privitoare la Traian le explică iarăș «prin alt izvor și lipsa unei revizuiri». Dar această neterminare a manuscriptului și lipsă de revizuire, perfect explicabilă în teza mea, nu se împacă câtuș de puțin cu teza d-sale, că urzeala din 1674 a fost refăcută după 1686. Să fi rămas oare lucrarea și după această refacere tot nerevizuită și necompletată?

Cu privire la argumentul scos din evoluția cunoștințelor lui Miron Costin despre cronicarii anteriori, d-l Iorga se exprimă astfel: «Atitudinea față de înaintașii săi cronicari în această operă și în Poema polonă nu ni se pare nici ea doveditoare, deși ea capătă o valoare pentru editor din cauza părerilor sale cunoscute asupra paternității Cronicei lui Ureche, în care vede mai mult opera stângaciului și grosolanului petecitor care e Simion dascălul. Ce se spune de fapt în operele polone ale lui Miron Costin? În informația în proză ce dă Polonilor, el declară întâi că o parte a cronicei sale despre țara Moldovei, înainte de a eși la lumină moldovenește, va intra în mâna prietenului Jabłonowski (I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 153). El arată atunci, la 1684, că face lucrul pentru întâia oară, că nu l-a făcut deci nimeni (*ibid.*). Că în Poemă vede în «Istrati logofătul» «istoricul nostru cel mai bun» (ar fi de văzut și originalul, cred), iar în Ureche «cel după dânsul» (*ca timp*, nu ca valoare), aceasta dovedește numai că el putea localiza doar cronologic pe acel Istrati ce-i umblă prin minte și care a tradus pe Herodot. Știința că sunt letopisiți prin mânăstiri o aveă pe atunci doar mai toată lumea. În Poema polonă n'au apărut încă Simion dascălul și Misail călugărul». În notă d-l Iorga pune întrebarea: «Dar dacă «basnele» lui Istrate, a cărui carte n'a văzut-o Miron Costin, ar fi însuș Herodot cel fabulos?».

Observațiile acestea nu răspund, cum ușor se poate vedea, tocmai argumentului meu. Eu am susținut că numai în ipoteza că De neamul Moldovenilor a fost scrisă înaintea Letopisețului, deosebirile pe cari le constatăm în ideile cronicarului despre înaintașii săi au o explicație: ele înfățișează o evoluție normală dela greșală spre adevăr. Dacă admitem dimpotrivă că scrierea a fost redactată după întoarcerea din Polonia, atunci deosebirile sunt de neînțeles: ele dovedesc cunoștințe confuze și contradictorii.

D-l Iorga vede în spusese lui Miron Costin din Scrisoarea polonă, că din cronica sa nu eșise încă nici o parte în moldovenește, o dovadă că De neamul Moldovenilor nu fusese încă scrisă la 1684. Data pe care d-sa o atribue însă acestei scrieri este inexactă. Eu am arătat că n'a putut fi scrisă în

1684, deoarece cronicarul susține în ea alte idei decât cele exprimate în Poema polonă, care în adevăr a fost scrisă la 1684. Tocmai locul citat de d-l Iorga constituie dovada că e cea dintâi dintre lucrările cronicarului, întru cât el spune că nu dăduse încă nimic la lumină din cronica sa, când știm că Letopiseșul apare în 1675. Nu se poate admite că Miron Costin «putea localiza doar cronologic pe acel Istratii ce-i umblă prin minte și care a tradus pe Herodot», deoarece el spune clar că Istratie logofătul este cel mai bun istoric moldovean. Este aci o apreciere care vrea tocmai să stabilească valoarea lui față de Ureche, și nu numai o simplă localizare cronologică. Ipoteza că «basnele lui Istratie, a cărui carte n'a văzut-o Miron Costin, ar fi însuș Herodot cel fabulos», n'are în sprijinul ei nici cel mai mic temei. Mai întâi traducerea lui Herodot de către Istratie logofătul este până acum numai o simplă ipoteză, al cărui unic fundament este faptul, atât de șubred, că ea se face pe timpul când trăia Istratie logofătul. Dar chiar dacă Istratie ar fi tradus în adevăr pe Herodot, nu văd ce raport s'ar fi putut stabili între legendele, cu totul străine, din această carte, care nu s'a bucurat de nici o răspândire, și basmul din cronica țării despre originea Moldovenilor. Faptul că în Poema polonă n'au apărut Simion dascălul și Misail călugărul, nu dovedește cătuș de puțin că Miron nu-i cunoștea încă pe acea vreme: el nu-i citează, fiindcă nu-i socotea istorici, ci băsnuitori.

D-l Iorga încheie critica pe care o face argumentelor mele menținând în totul pe acelea aduse altădată de Șt. Orășanu și de d-sa: «Argumentele de datare pe care le aduceam în Istoria literaturii române în sec. al XVIII, II, p. 591, nota 1, rămân deci în picioare, ca și acelea ale minușiosului și ascuțitului critic care a fost Ștefan Orășanu».

Să vedem mai întâi ce a spus Orășanu. El a adus un singur argument prin care voiă să dovedescă că Miron Costin n'a scris cartea De neamul Moldovenilor mai înainte sau în acelaș timp cu Poema polonă (1684), ci în urmă. Acest argument l-a scos din deosebirea de păreri asupra lui Istratie logofătul pe care o constată în Poema polonă și în cartea De neamul Moldovenilor. În cea dintâi Miron Costin

afirmă că Istratie logofătul eră cel mai bun cronicar moldovean; în cealaltă el are despre dânsul o părere defavorabilă, socotindu-l, după spusele unor boieri și în special ale lui Neculai Buhuș, ca începătorul basmului ocăritor despre originea Moldovenilor, pe care îl reprodușese Simion dascalul. Din această deosebire de părereri Orășanu conchide că:

1. Poema polonă și cartea De neamul Moldovenilor n'au putut fi scrise în acelaș timp;

2. Poema polonă, în care opinia cronicarului despre Istratie logofătul eră întemeiată pe zvonuri vagi, a trebuit să precedeze cartea De neamul Moldovenilor, în care afirmațiuni mai precise îl fac să retragă lui Istratie logofătul stima ce-i acordase;

3. Miron Costin *nu putuse primi aceste indicațiuni ale boierilor și ale lui Buhuș decât după întoarcerea sa în Moldova pe timpul domniei lui Constantin Cantemir (1685-1691), când trebuie așezată scrierea cărții De neamul Moldovenilor.*

Cele două concluziuni din urmă sunt cu totul greșite. Adevărul stă tocmai dimpotrivă. Pe când în Poema polonă afirmarea lui Miron Costin despre Istratie logofătul este foarte clară și categorică, în cartea De neamul Moldovenilor el are grijă să arate că nu-i cunoaște letopisețul și că vorbește despre el după spusele unor boieri. Părererea întemeiată pe «zvonuri vagi» nu-i prin urmare aceea din Poema polonă, cum crede Orășanu, ci aceea din cartea De neamul Moldovenilor, cum arată însuș cronicarul. Cea de a treia încheiere, că «Miron Costin nu putuse primi aceste indicațiuni ale boierilor și ale lui Buhuș decât după întoarcerea sa în Moldova», nu are nici un raport cu premisele dela cari pornește. Este o simplă afirmare, care nu poate constitui un argument pentru datarea cărții De neamul Moldovenilor decât cu condiția de a fi dovedită. Și dovada nu eră greu de făcut. Miron Costin citează pe acela dintre boieri dela care dețineă mai ales informațiunea că scornitorul basmului despre originea Moldovenilor ar fi Istratie logofătul. Eră marele logofăt Nicolae Buhuș, arătat de cronicar ca răposat în momentul când el scria. Pentru ca Orășanu să fi fost în drept a afirmă că Miron Costin nu putuse primi informația dela Buhuș decât după întoarcerea sa din Polonia (1686), el ar fi trebuit să dovedească

mai întâi că fostul logofăt trăia încă în această vreme și că mai înainte el nu i-ar fi putut-o comunica. Fără această dovadă, pe care Orășanu n'a făcut-o, concluziunea lui nu eră decât o simplă ipoteză, emisă fără nici un fel de îndreptățire, pe care a considerat-o apoi ca un fapt pozitiv, aducând-o ca argument pentru rezolvarea chestiunii în discuție. Lucru stă în realitate cu totul altfel. Buhuș nu mai trăia pe vremea lui Constantin Cantemir, eră mort atunci de aproape 20 de ani. Informația despre Istratie logofătul el n'o putuse comunica lui Miron Costin decât înainte de 1667, data morții sale, iar nu după 1686, cum credeă Orășanu. Argumentele ascuțitului și minuțiosului critic nu numai că nu susțin părerea lui, dar constituiesc dimpotrivă cea mai puternică dovadă contra ei și în favoarea părerii mele. Faptul că ele se invoacă și mai departe, după ce fuseseră dezbătute pe larg în introducerea ediției mele (p. XLIV-XLVI), constituie pentru mine o adevărată enigmă.

Viu la argumentele aduse de d-l Iorga în Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea. Ele sunt în număr de unsprezece. Le voi examina pe rând.

1. In cartea De neamul Moldovenilor «informația e mai bogată» decât în cele două scrieri polone, Poema și Cronica; «între izvoare apar Dlugosz, Cario, Zamoyski etc.».

Dlugosz nu este citat în textul cel autentic al lui Miron Costin, ci în interpolări (p. 34⁴¹). Dar, chiar dacă l-ar fi citat, faptul n'ar dovedi nimic, deoarece Miron îl cunoștea încă dela începutul activității sale, arătându-l în 1675 în fruntea Letopiseșului ca izvor pentru istoria Moldovei (ed. V. A. Urechia, I, 431). Pe Cario și Zamoyski nu i-a întrebuițat direct niciodată, citându-i după Toppeltin, pe care îl cunoștea iarăș înainte de 1675. De altfel pe Zamoyski nici n'ar fi avut cum să-l folosească, întru cât scrierea lui, utilizată de Toppeltin în manuscris, nu fusese încă tipărită (ediția mea, p. 8₂₋₆). Informația nu este prin urmare mai bogată ca în celelalte scrieri. Miron Costin o împrumută, cum am arătat, pe deantregul din Toppeltin. Faptul acesta îl recunoaște și d-l Iorga spunând în recensia sa: «Interesantă e și dovada că nu s'au întrebuițat direct scriitorii antici, ci numai prin compilația sasului Laurențiu Toppeltin».

2. «E scrisă în cumplite vremi», deci după 1683.

Afirmării că prin «cumplitele vremi», în cari e scrisă cartea De neamul Moldovenilor, trebuie să se înțeleagă timpul de după 1683, îi opunem propria mărturisire a cronicarului, care spune la 1675 în predoslovia Letopiseșului că tocmai din cauza «cumplitelor vremi» de atunci întrerupsese «începătura» Letopiseșului dela Romani, cea pe care o urzise mai înainte. Argumentul poate fi deci invocat cu cel puțin tot atâta temei și în favoarea tezei mele.

3. «Autorul semnează «care am fost logofăt mare în Moldova» atunci când semnă ca «dogofăt mare» prefața la Poema polonă».

Am arătat mai sus motivele pentru cari nu pot privi ca autentică titulatura cronicarului din cele două manuscripte.

4. Miron Costin «vorbește de conversațiile sale la Iași (nu «aici la Iași», Costin fiind în exiliul său administrativ dela Putna) «cu un episcop italian» «în casa noastră», care episcop italian nu e decât Vito Piluzio, plecat din Moldova pe la 1682 (cf. N. Iorga, Călători, ambasadori și misionari, p. 56, n. 5); dar aiurea zice «aici în orașul Iași».

Din împrejurarea că cronicarul vorbește despre conversațiile sale «în Iași», d-l Iorga scoate încheierea că ar fi scris pe când se află ca staroste de Putna. Cu toate acestea tot d-sa observă că aiurea autorul zice «aici în orașul Iași», ceea ce contrazice acea încheiere, afară numai dacă nu cumva s'ar admite că această mică lucrare a fost începută la Focșani și terminată la Iași. De fapt nici expresia «în Iași» nu probează că cronicarul nu s'ar fi aflat acolo (el aveă casă nu numai în Iași, ci și la satul unde-și aveă așezarea), nici cealaltă: «aici în orașul Iași» nu constituie o dovadă că ar fi scris acolo, deși faptul e foarte probabil, întrucât ea se găsește în partea interpolată, și anume chiar în pasajul în care este vorba despre aducerea pietrii cu inscripția la Iași în domnia lui Constantin Duca. D-l Iorga identifică pe episcopul italian, despre care vorbește Miron, cu Vito Piluzio, și fiindcă acesta pleacă din Moldova la 1682, vede aci un argument în sprijinul părerii că De neamul Moldovenilor ar fi fost scrisă după această dată. Dar din felul cum cronicarul relatează acea convorbire nu rezultă numai decât că episcopul italian nu

s'ar mai fi aflat în Moldova în momentul când el scria: «În casa noastră au fost această voroavă în Iași cu un episcop italian care, între alte voroave foarte pre voia gândului meu, mi-au zis cuvinte de aceste neamuri, zicând așa» (p. 15). Să admitem însă că din acest pasaj ar reeși în adevăr că episcopul italian nu mai era în Moldova pe timpul când scria cronicarul. Faptul acesta încă n'ar putea constitui un argument pentru datare decât dacă s'ar stabili cu certitudine că acel episcop nu este altul decât Piluzio. Identificarea admisă de d-l Iorga este însă o simplă ipoteză. Câtă vreme nu se va dovedi că între 1653—1674, când Miron Costin se află în țară, n'a mai fost prin Iași niciun episcop italian cu care el să fi putut vorbi, și că, chiar de vor mai fi fost și alții, convorbirea despre originea Moldovenilor n'a avut loc cu aceia ci cu Piluzio, ipoteza aceasta nu poate fi luată în considerare ca element de datare.

5. Miron Costin «menționează călătoria în Maramureș: «cu urechile mele am auzit, trecând pe la Maramureș în solie la craiul leșesc Sobiețchi», pe care n'a putut-o face înainte de 1683, calea spre regele polon nefiind Maramureșul decât atunci când sau regele sau domnul nu s'ar fi aflat în țara lor: regele ajunse la Cracovia în ziua de 23 Dechemvrie 1683 (Hurmuzaki, Supl. II³, p. 145, No. LXXVI) și Duca fu prins la Domnești de Crăciun».

Eu am arătat în ediția mea că pasajul despre solia lui Miron Costin la Sobieski prin Maramureș este interpolat de fiul cronicarului. Pentruca nici o îndoială să nu mai rămâe în această privință, pun față în față textul autentic și cel interpolat :

«Cum și Dragoș vodă mare năpaste îi este pre mărturia Maramoreșanilor, cu urechile mele am auzit să fie fost păstor, ce este ficior unui Bogdan vodă, născut în Maramorăș (p. 38₁₋₃).

«Cum și Dragoș vodă mare năpaste îi este pre mărturia Maramorășenilor să fie fost păstoriu, ce este ficior unui Bogdan vodă, născut în Maramorăș, care spuneă tată nostru să fie auzit cu urechile sale *trecând pre la Maramorăș în solie în sus la craiul leșesc la Sobieski*» (p. 38₂₅₋₂₉).

D-l Iorga crede totuș și acum că textul arătat de mine ca interpolat este autentic. D-sa spune în recenzie referindu-se tocmai la el: «Faptul că unele din pasagiile pe care ne sprijineam se întâlnesc în fraze pe care noul editor le crede interpolate, deoarece se vorbește în persoana a treia («părintele nostru») de scriitor, nu e o dovadă: copistul n'a făcut decât să treacă în persoana a treia ceea ce originalul avea în întâia, procedeu care nu e neobișnuit».

Am pus mai sus față în față textul original cu redacțiunea copistului. Simpla lor alăturare dovedește că acesta nu s'a mulțumit numai «să treacă în persoana a treia ceea ce originalul avea în întâia», ci a adăugat dela el lămurirea că Miron Costin făcuse călătoria prin Maramureș cu prilejul soliei la Sobieski. Dar chiar dacă interpolarea n'ar fi evidentă prin ea însăși, o dovedește filiația manuscriptelor, a cărei însemnătate pentru stabilirea interpolărilor am arătat-o mai sus. Din momentul ce nu Miron Costin este cel care vorbește despre solia sa, existența acesteia încetează de a mai fi un fapt indiscutabil. Afirmarea interpolatorului poate să fie exactă, dar poate să fie și greșită. Câtă vreme există nesiguranță în privința faptului însuș, argumentul, întemeiat pe presupunerea când a putut el să aibă loc, își pierde orice valoare. Să admitem însă că solia lui Miron Costin la Sobieski prin Maramureș a avut în adevăr loc. Ea n'ar putea constitui un argument pentru datarea scrierii cronicarului decât dacă am cunoaște exact timpul când s'a întâmplat. D-l Iorga crede că Miron Costin n'a putut-o face înainte de 1683, calea spre regele polon nefiind Maramureșul decât atunci când sau regele sau domnul nu s'ar fi aflat în țara lor. Plecând dela acest fapt, pe care-l consideră ca deplin dovedit, d-sa scoate apoi încheierea că De neamul Moldovenilor a trebuit să fie scrisă numai către sfârșitul vieții cronicarului. Dar afirmarea pe care întemeiază această concluziune, anume că solia nu putuse avea loc înainte de 1683, este discutabilă. Eug. Barwiński a arătat că Miron Costin fusese în solie la hatmanul Sobieski de două ori, mai întâi în August 1673, trimis de Petriceicu, și apoi către sfârșitul aceluiaș an, trimis de Dumitrașcu Cantacu-

zino¹. Știm pozitiv că cu prilejul soliei celei de a doua el trecuse prin Maramureș și că întârziase chiar foarte mult pe acolo, fiindcă domnul Moldovei cere la 19 Ianuarie 1674 știri asupra lui dela craiul Ardealului². Va să zică chiar dacă am admite împreună cu d-l Iorga că pasajul interpolat este autentic, el încă nu probează că De neamul Moldovenilor a fost scrisă după întoarcerea cronicarului din Polonia. Miron Costin, care fusese în 1673 prin Maramureș, putea foarte bine să vorbească în anul următor, când își redactează scrierea, despre trecerea lui pe acolo în solie la Sobieski și despre mărturia Maramureșenilor privitoare la originea lui Dragoș vodă.

6. «Vorbind despre tributul ce Polonii și Rușii plăteau Tătarilor (spune): «*luă* Tătarii de Crâm dela Mosc și dela Leși», când războiul Muscalilor cu Turcii începă în 1684 (cf. și «*duă*» daruri Tătarii dela Mosc și Leși, pentru a nu-i prăda»).

Intrebuițarea imperfectului ar putea servi ca indicațiune asupra timpului când cronicarul scria numai în cazul când darurile, pe cari Polonii și Rușii le dau Tătarilor, ar fi avut un caracter permanent, ceea ce rămâne de știut. Să nu se uite apoi că dacă războiul cu Rușii începe, cum observă d-l Iorga, în 1684, cel cu Polonii izbucnise încă din 1672. Peste doi ani, când Miron Costin scria cartea De neamul Moldovenilor, el ar fi putut vorbi despre trimiterea unor asemenea daruri, admitând că ele erau anuale și regulate, ca despre un fapt întâmplat în trecut.

7. «Se pomenesc succesele militare ale creștinilor, cari nu sunt anterioare anului 1683: «*Neînfrânți* din firea lor, nici din tocmeala oștilor sale, care le vedem acum la Nemți... Leșii și Muscalii de ar slobozi toată oastea odată, nici un războiu n'ar luă, ci toate le-ar pierde».

Asupra felului de luptă al Leșilor și Muscalilor, cronicarul face o apreciere prea generală ca să poată servi ca argument pentru timpul când scrie. Rămâne tăria oștilor nemțești. D-l Iorga crede că Miron Costin s'ar referi la succesele lor din anul 1683 și cei următori. Se știe însă că cronicarul a făcut parte din oastea lui Dabija-vodă în campania din

¹ Dr. Eugenius Barwiński, Mironis Costini Chronicon terrae Moldaviae ab Aarone principe, București 1912, p. XIII.

² Scrisoarea în copie fotografică se află la Academia Română.

1664, când Nemții au câștigat strălucita victorie dela St. Gotthard. El putea deci tot așa de bine în 1674, ca și după 1686, să vorbească despre tăria și tocmeala oștilor nemțești.

8. «Își amintește o călătorie a sa în Podolia pe la «Vciorașnoe» peste Nipru, călătorie făcută de sigur pe vremea exilului din 1684-87».

Când se știe că Miron Costin și-a făcut studiile în Polonia și că într'un singur an (1673) a fost trimis acolo în solie de două ori, nu vād ce ar putea îndreptăți afirmarea că numai în anii 1684-87 ar fi avut loc călătoria. Precizarea pe care o face d-l Iorga ar constitui în adevăr un element sigur de datare, dacă ar fi dovedită. Așa cum se prezintă însă, este o simplă ipoteză, sprijinită chiar de faptul pe care voește să-l stabilească. Ca să poată cineva afirma că mergerea cronicarului pe la Vciorașnoe, de care el vorbește în cartea De neamul Moldovenilor, a avut loc în anii 1684-87, trebuie în mod prealabil să admită că această scriere a fost alcătuită după 1687. Și tocmai aceasta trebuie dovedit.

9. «Dragomanul Panaiotachi («răposatul» a murit la 1672».

Faptul că Panaiotachi eră mort pe timpul când cronicarul scria De neamul Moldovenilor nu sprijinește mai puțin teza că el ar fi alcătuit-o în 1674, decât pe aceea că ar fi scris-o după 1686. Din această cauză d-l Iorga revine în recenzie asupra acestui argument cu o nouă accentuare: «De Panaiotachi Nikusios († 2 Octomvrie 1673) nu se putea spune decât mult după moarte: «vestit pe vremea lui la împărăție».

Dacă poate fi exact că numai mult timp după ce Nikusios murise s'ar fi spus despre el «vestit pe vremea lui la împărăție», cutoatecă expresia «pe vremea lui» ar putea avea și sensul de «cât a trăit», «cât a fost în viață», nu este mai puțin adevărat că epitetul de «răposatul» se dă cuiva numai scurt timp după moarte. Chestiunea dacă Miron Costin scria după un an ori după 15 dela moartea fostului dragoman nu poate fi rezolvată pe temeiul unor expresii atât de puțin precise.

10. «Se spune că o piatră a fost adusă la domnia lui Duca vodă, care trebuie să fie ultima, dacă nu vrea cineva să puie redacția cărții între 1672 și 1679».

Presupunând că pasajul din ediția Kogălniceanu, în care

se vorbește de domnia Ducăi vodă, ar fi autentic, observ că nimic nu ne silește să admitem că domnia lui Duca, în care inscripția a fost adusă la Iași, trebuie să fie ultima (1678-1683); ea poate tot așa de bine să fie prima (1666) ori a doua (1669-1672). Ca să fim îndreptățiți a afirmă că ar putea fi și ultima (nu că este), ar trebui să fim siguri că cronicarul scria *după* această domnie, adică să admitem ca dovedit tocmai ceea ce vrem să dovedim. Discuția este însă zadarnică. Inscripția a fost adusă, cum am arătat, nu sub Gheorghe Duca, ci sub fiul său Constantin, la 1703.

11. «În fine, că eră autorul în Moldova dovedesc fraze ca acestea: «Aici pe la noi ce erni sânt... Vara nădușeli nu sânt ca aici la noi, ci călduri cuvioase, puțin primăvara, cum este la noi la Mai, la Iunie».

Faptul, arătat și de mine (p. XLI), că lucrarea a fost scrisă în Moldova, nu constituie niciun fel de indicațiune dacă autorul a redactat-o în 1674—75 ori după 1686.

Acestea sunt argumentele aduse de d-l Iorga în Istoria literaturii române (II, p. 594, n. 1) și invocate acum în susținerea părerii că Miron Costin a scris cartea De neamul Moldovenilor după întoarcerea sa din Polonia. Nici unul din ele nu sprijinește în chip lămurit teza în favoarea căreia sunt aduse, și nici nu contrazice pe aceea susținută de mine. Identificarea «cărții dintâi» cu «începătura» Letopiseșului dela Romani, așa cum am propus eu, se impune deci ca soluțiunea care întrunește cea mai mare probabilitate.

D-l Iorga își încheie recensia cu următoarele observări de detaliu: «pavăță pentru *pavăză* la p. 7 și aiurea mi se pare dubios. Cavație=Covacciocius e Kovacsöcsy (unul, Wolfgang, cancelariu ardelean în epoca lui Mihai Viteazul). La p. 47 nu poate fi «Turcii, de pre locul lor Turhistan, de pre capul lor cel dintâi: Osmangic, Otoman, Osmanlâi» (Osmangic ar fi *un loc*; Otoman n'a fost niciodată numele lui Osman), ci, ca în alte ediții: Turcii etc., Osmangii, Otomani, Osmanlâi». La p. 51 «Agghel» nu trebuie cetit: Anghel?»

Pavăță nu numai că nu e o formă dubioasă, dar, după cât știu, e forma cea mai des întrebuițată în textele vechi (vezi Cronica lui Moxa și Lexiconul slavo-românesc al lui

Mardarie Cozianul). Identificarea lui Cavație cu Kovacsöcsy rămâne tot ipotetică, ca și aceia propusă de mine (Kovachich, Kovačić), câtă vreme nu se știe cine a fost acest scriitor și nu i se cunoaște scrierea citată de Toppeltin. Recunosc că lectura din edițiile anterioare relativă la numele Turcilor este mai clară decât aceea din ediția mea; cum însă ea nu se găsește în tradiție, ci este, cum presupun, o emendație a lui Kogălniceanu, nu m'am crezut în drept s'o primesc, păstrând lectura din manuscripte. Agghel nu trebuie citit Anghel ci A. (=Aulus) Gellius (Agellius), cum am arătat la indice, p. 56.

Prețul Lei 1,25
